

Plaintiff-Controlled Jurisdiction through Claim Valuation? A Critique of the Iranian Supreme Court's Unification Judgment No. 865 with a Comparative Perspective on French and American Law

Badie Fathi*

Department of Private and Economic Law, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Received: 30/Aug/2025

Accepted: 17/Sep/2025

ISSN: 2476-6232 ISSN: 2345-3583
eISSN: 2476-6232

Extended Abstract

The division of judicial bodies and the establishment of monetary thresholds as a criterion for determining value-based jurisdiction (*ratione valoris*) are fundamental tools of judicial policy aimed at enhancing the efficiency of the justice system and ensuring the optimal allocation of resources. This model, with deep roots in both Romano-Germanic (Civil Law) and Common Law systems, is founded on the principle of proportionality between the complexity of a dispute and the adjudicating body. It plays a decisive role in segregating minor from major claims, facilitating specialized case allocation, and enabling higher courts to focus on more significant

* Corresponding Author: Badie.fathi@atu.ac.ir

How to Cite: Fathi, B. (2025). Plaintiff-Controlled Jurisdiction through Claim Valuation? A Critique of the Iranian Supreme Court's Unification Judgment No. 865 with a Comparative Perspective on French and American Law. *Private Law Research*, 14 (52), 59 - 94. doi: [10.22054/jplr.2025.87897.2953](https://doi.org/10.22054/jplr.2025.87897.2953)

disputes—all in service of the meta-principle of the proper administration of justice. Unification Judgment No. 865, issued by the Iranian Supreme Court on July 22, 2025 (31 Tir 1404), by affirming the plaintiff's ability to value a claim in a manner that influences value-based jurisdiction, has ignited significant legal debate regarding the foundational objectives of this jurisdictional framework and the proper effect of claim valuation, raising extensive theoretical and practical implications. This article examines these dimensions using an analytical-critical methodology and a historical-comparative approach. Legislative history and comparative analysis reveal that Iranian law has traditionally relied on the “real value of the claim” to determine jurisdiction, seldom permitting a plaintiff's unilateral valuation to be the sole basis. This aligns with international practice: in France, since the judicial organization law of 1790, the jurisdiction of the Peace Court (*juge de paix*) has been predicated on the real value of the dispute. Similarly, in the United States, the “amount in controversy” requirement for federal diversity jurisdiction is subject to a good-faith assessment and can be challenged and scrutinized by the court. This research concludes that Unification Judgment No. 865 is inconsistent with the underlying philosophy of value-based jurisdiction. It advocates for legislative reform to: (1) explicitly codify the “real value of the claim” as the controlling standard; (2) establish a clear procedural mechanism, through judicial precedent, for challenging claim valuations; and (3) revise the jurisdictional limits of lower courts based on their specialized capacity.

The Iranian Supreme Court's Unification Judgment No. 865 has instigated extensive legal controversies by establishing that a plaintiff's unilateral valuation of the claim (*taqvim-e khasteh*) directly determines subject-matter jurisdiction (*ratione valoris*) between the Peace Court (a court of limited jurisdiction) and higher civil tribunals, namely the General Civil and Family Courts. An examination of Iran's legislative history since the adoption of its first code of civil procedure

in 1911 (see, e.g., Law on the Principles of Court Organization and Officials' Employment of 1911), combined with a comparative analysis of the French and American legal systems, reveals that the foundational philosophy of pecuniary jurisdiction has consistently been predicated on the objective or real value of a claim, rather than the plaintiff's subjective assessment.

In France, a principle established since the Judiciary Act of 1790 and upheld in its modern Code of Judicial Organization (*Code de l'organisation judiciaire*), and similarly in the United States through the "Amount in Controversy" doctrine, the valuation of a claim is subject to judicial scrutiny and may be challenged and amended (see, e.g., *St. Paul Mercury Indemnity Co. v. Red Cab Co.*, 303 U.S. 283, 1938). From the author's perspective, Unification Judgment No. 865 is therefore not only incongruous with fundamental principles of procedural justice and the teleological purpose of subject-matter jurisdiction, but it also portends deleterious organizational, social, and legal ramifications.

This judgment effectively neutralizes the function of pecuniary jurisdiction as a critical managerial and organizational instrument for the efficient allocation of judicial resources, the docketing and segregation of minor versus major disputes, and the cultivation of judicial specialization and expertise. The establishment of jurisdictional monetary thresholds ought to be calibrated to the "institutional capacity" of each judicial tier, thereby ensuring that legally complex cases, irrespective of their nominal monetary value, are adjudicated by tribunals possessing the requisite competence and specialized knowledge.

Furthermore, the ruling contravenes several core legal principles, including the right of access to a competent and appropriate judicial forum, the principles of good governance, proportionality in civil procedure, and the duty of candor in litigation. In essence, by devolving the determination of jurisdiction to the arbitrary volition of

an individual litigant, Judgment No. 865 erodes the juridico-administrative order of the judiciary. To preserve procedural efficiency and safeguard public trust, its legislative reversal or amendment is an exigent necessity. In the interim, judicial practice could mitigate the judgment's impact by permitting jurisdictional challenges to the plaintiff's stated value of the claim.

This research thus concludes that Unification Judgment No. 865 is fundamentally at variance with the philosophy and doctrinal underpinnings of subject-matter jurisdiction (*ratione valoris*). It is imperative that legislative reform be undertaken to: (1) explicitly codify the "real value" of the claim as the objective jurisdictional criterion, (2) institute a procedural mechanism for challenging a plaintiff's valuation, and (3) recalibrate the jurisdictional mandates of lower courts in alignment with their specialized capacities.

Keywords: Access to Justice, Principle of Proportionality, Proper Administration of Justice, Subject-Matter Jurisdiction (*ratione valoris*), Peace Court, Valuation of the Claim.

صلاحیت به اراده خواهان؟! نقدی بر رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ دیوان عالی ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق فرانسه و آمریکا

بدیع فتحی* | استادیار گروه حقوق خصوصی و اقتصادی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

تقسیم‌بندی مراجع قضایی و تعیین نصاب‌های مالی به‌عنوان معیاری برای تعیین صلاحیت نسبی، از بنیادی‌ترین ابزارهای سیاست‌گذاری قضایی در جهت کارآمدسازی نظام دادرسی و تخصیص بهینه منابع محسوب می‌شود. این الگو که در نظام‌های رومی-ژرمنی و کامن‌لا سابقه‌ای دیرینه دارد بر «اصل تناسب» میان پیچیدگی دعوا و مرجع رسیدگی استوار بوده و نقش تعیین‌کننده‌ای در تفکیک دعوای خرد و کلان، تخصیص تخصصی پرونده‌ها و تمرکز دادگاه‌های عالی‌رتبه بر دعوای مهم‌تر و به‌طور کلی «فرا اصل اداره شایسته جریان دادگستری» ایفا می‌کند. رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ تاریخ ۳۱ تیر ۱۴۰۴ دیوان عالی کشور با پذیرش امکان تقویم خواسته از سوی خواهان به‌نحوی که بر صلاحیت نسبی اثرگذار باشد، مناقشات حقوقی گسترده‌ای درخصوص مبانی و اهداف ایجاد صلاحیت نسبی و تأثیر تقویم خواسته بر صلاحیت برانگیخته است. این رأی ابعاد نظری و عملی متنوعی را مطرح کرده است. این مقاله با روش تحلیلی-انتقادی و رویکرد تاریخی-تطبیقی به این ابعاد می‌پردازد. تحلیل قوانین و مطالعه تطبیقی نشان می‌دهد که سابقه قانونگذاری کشور بر معیار «بهای واقعی خواسته» برای تشخیص صلاحیت استوار بوده و تقویم قراردادی خواهان به‌ندرت مبنای اختصاصی صلاحیت قرار گرفته است. از زمان قانون تشکیلات قضایی ۱۷۹۰ در فرانسه، صلاحیت نسبی دادگاه صلح و دادگاه بدایت بر پایه ارزش واقعی دعوا تعیین شده است و در ایالات متحده نیز معیار «Amount in Controversy» در تعیین صلاحیت دادگاه‌های فدرال همراه با تنوع تابعیت، مبتنی بر ارزیابی واقعی بوده و تقویم خواهان تحت نظارت جدی دادگاه‌ها، قابل اعتراض است. این پژوهش نتیجه می‌گیرد که رأی وحدت رویه ۸۶۵ با فلسفه و مبانی صلاحیت نسبی همخوانی ندارد. اصلاح قانون برای تصریح معیار «بهای واقعی خواسته»، پیش‌بینی سازوکار اعتراض به تقویم از طریق رویه قضایی و بازنگری در حدود صلاحیت مراجع پایین براساس ظرفیت تخصصی آن‌ها ضروری است.

کلیدواژه‌ها: اصل اداره شایسته دادگستری، اصل تناسب، اصل دسترسی به عدالت، تقویم خواسته، دادگاه صلح، صلاحیت نسب.

مقدمه

صلاحیت، ابزاری برای تعیین مرجع براساس نوع دعوا و محلّ جغرافیایی رسیدگی است که در سطح کلان، به مرزبندی دقیق میان مراجع در راستای اصل حکمرانی خوب و در سطح خرد، به تحقق فرا اصل اداره شایسته دادرسی^۱ کمک می‌کند.^۲ صلاحیت نسبی نیز یکی از ابزارهای کلیدی نظام‌های حقوقی برای توزیع کارآمد منابع قضایی و تفکیک مسیر و سطح‌بندی دادرسی پرونده‌های خرد و بزرگ و پیچیده، با اهمیت است. اساس صلاحیت نسبی بر این است که دعواهای کم‌اهمیت، بدون کاستن از کیفیت دادرسی، به مراجع ساده‌تر و ارزان‌تر محول شوند. البته اگر تعیین دعواهای قابل ارجاع به مرجع پایین‌دست دارای صلاحیت نسبی به‌درستی صورت نگیرد، ممکن است به‌جهت «ضعف نهادی»، ناکافی بودن ظرفیت و نازل بودن تخصص مراجع پایین‌دست، دعواهای پیچیده ولی کم‌ارزش یا دعواهای مهم به این مراجع ارجاع داده شود که در عمل موجب حکمرانی نامطلوب و ناکارآمدی جریان دادرسی و به‌نوعی منجر به شکل‌گیری «عدالت طبقاتی» شود؛ شورای حلّ اختلاف نمونه‌ای از این گونه مراجع در نظام قضایی ایران بوده است. در ایران نیز از نخستین قانون دادرسی مدنی به شیوه مدرن پس از انقلاب مشروطه (ق.ا.م.ح. ۱۲۹۰)، صلاحیت نسبی در سازمان قضاوتی جز در مقطعی کوتاه، تاکنون وجود داشته است و آخرین بار، به موجب قانون شورای حلّ اختلاف ۱۴۰۲، ظرفیت صلاحیت نسبی برای کارآمدی بهتر دستگاه قضایی دیده شده است. درخصوص صلاحیت نسبی میان دادگاه صلح و مراجع مدنی عالی‌تر از آن (دادگاه حقوقی و دادگاه خانواده) رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ در تاریخ ۳۱ تیرماه ۱۴۰۴ صادر

1. La bonne administration de la justice.

. La bonne administration de la justice.

s”, *Georgetown Law Journal*, Vol. 105, No. 3, (2017), PP. 619-660 at 619 and 633.

در حقوق فرانسه نیز گفته شده

La compétence est l'aptitude, reconnue à une juridiction, à connaître d'un litige (SOLUS et Perrot, *Droit judiciaire privé*, t. 2, 1973, Sirey, No. 1.

Cholet Didire, in Guinchard [sous la dir. de], *Dalloz action droit et pratique de la procédure civile 2024-2025*, no 121.00-Chainais, Ferrand, Guinchard, Mayer, *Procédure civile*, 37e éd., 2024, Précis Dalloz, no 1472.- Douchy-Oudot, M. (2014). *Compétence*. In *Répertoire de procédure civile* (n 1). Paris: Dalloz.

شد. این رأی درباره اختلاف میان شعبه سی و نهم و چهل و ششم دادگاه تجدیدنظر استان مازنداران صادر شده است و ناظر بر این موضوع است که آیا دعوای مالی و غیر منقول قابل ارجاع به دادگاه صلح است یا صرفاً دعوای منقول قابلیت ارجاع دارند؟ همچنین، آیا امکان تقویم خواسته به نحو غیر واقعی وجود دارد یا خیر؟ و آیا صلاحیت دادگاه صلح بر مبنای ارزش واقعی مال تعیین می شود؟ همچنین مراد از «مرجع قضایی صالح» در تبصره ۴ ماده ۲۰ قانون شورای حل اختلاف ۱۴۰۲ چه مرجعی است؟ در رأی وحدت رویه به درستی گفته شد که بند یک ماده ۱۲ شامل دعوای مالی و غیر مالی می شود^۱ و در مورد امکان تقویم صلاحیت گفته شد: «در مواردی که بهای خواسته دعوای اقامه شده کمتر از نصاب مقرر باشد، رسیدگی به آن با دادگاه صلح خواهد بود» و درباره تفسیر عبارت مرجع صالح گفته شده: «عبارت «مرجع صالح قضایی» در تبصره ۴ ماده ۲۰ قانون یاد شده، ناظر به دادگاه صلح است.» در خصوص عبارت «مرجع صالح قضایی»، به نظر می رسد که باید گفته می شد ناظر به دادگاه صلح «نیز» است. در حقیقت، مرجع صالح در این ماده می تواند حسب مورد دادگاه صلح، دادگاه حقوقی یا دادگاه خانواده (مهریه) باشد و تنها شامل دادگاه صلح نیست.^۲ اما درباره اینکه در این رأی گفته شده تقویم بر صلاحیت اثر می گذارد، این رأی واجد واکاوی بیشتری است. پرسش این است که آیا تقویم باید بر صلاحیت اثر داشته باشد؟ قانون آیین دادرسی مدنی در این مورد چه می گوید؟ مبانی و اصول دادرسی مدنی مانند اصل اداره شایسته جریان دادرسی، اصل تناسب، اصل صداقت، اصل دسترسی به مرجع مناسب و شایسته چه مقرر می دارد؟ تاریخ دادرسی مدنی در این مورد چه حکمی به دست می دهد؟ مطالعات تطبیقی چه آورده ای دارد؟ اگر این رأی از این حیث قابل انتقاد است، چه چالش هایی ایجاد می کند؟ و چگونه می توان اثر این چالش ها را کاهش داد؟ به نظر می رسد که رأی یاد شده از جنبه های مختلفی قابل انتقاد است که در زیر به آن پرداخته می شود.

۱. فتحی، بدیع، «نقد و تحلیل صلاحیت دادگاه صلح»، پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۲، شماره ۴۷، (۱۴۰۳)، ص ۱۳۲.

۲. همان، ص ۱۳۲.

۱. تاریخ حقوق دادرسی و اثر تقویم بر صلاحیت

در تاریخ اجتماعی ایران، دعوای خرد نزد کدخدا و دعوای بزرگ تر نزد کلانتر یا ایلخان مطرح می‌شد. از این رو، شاهد نوعی صلاحیت نسبی در تاریخ دادرسی ایران هستیم که ریشه در سده‌های طولانی دارد. این «سنت» دیرینه، حتی در قوانین مدرن پس از انقلاب مشروطه که پدران مشروطه خواه ما به ما ارزانی داشته‌اند نیز استمرار یافته است. در «قانون اصول محاکمات حقوقی»^۱، ۱۲۹۰، نیز میان محکمه صلحیه و محکمه بدایت نوعی صلاحیت نسبی وجود داشت. محمد مصدق، شارح این قانون، صلاحیت میان این دو محکمه را از نوع «صلاحیت نوعی و مطلقه» دانسته است.^۲ محکمه صلحیه صلاحیت رسیدگی برابر ماده ۸^۳ به برخی دعوای مشروحه از جمله «دعای راجعه به اعیان اموال از منقول و غیر منقول»

۱. مصدق، محمد، دستور در محاکم حقوقی، به کوشش حسن محسنی، چاپ اول، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶)

ص ۷۶؛ متین دفتری، احمد، آیین دادرسی مدنی و بازرگانی، چاپ ششم، (تهران: مجد، ۱۴۰۲) ص ۲۶۸.

۲. ماده ۸- امور راجعه به محاکم صلحیه از قرار تفصیل ذیل است:

اول- دعای مشروحه ذیل در صورتی که مدعی به بیش از دویست و پنجاه تومان نباشد.

الف- دعای راجعه به عیان اموال از منقول و غیر منقول؛

ب- دعای راجعه به دیون از قبیل ثمن و مبیع و قرض و اجرت عمل کارگر و شاگرد خادم و خادمه و حق الجعالة و حق الوکاله و حق النفقه و الکسوه و حق السبق و امثال آن و دعای راجع به خسارت و غرامت از قبیل خسارت وارده بر حاصل و محصول زراعتی و مستغلات و املاک و امثال آن در صورتی که مدعی به بیش از مبلغ دویست و پنجاه تومان نباشد یا در هنگام اقامه دعوا مقدار مدعی به را نتوان صحیحاً تعیین کرد؛

پ- دعای راجع به منافع چه متعلق به اشخاص باشد از قبیل اجیر و عمله و کارگر و چه متعلق به منافع اعیان باشد از قبیل مال الاجاره و حق السکنی و امثال آن؛

ت- دعای راجع به حقوق مالی مثل حق الشفعه حق العبور حق المجری و امثال آن؛

ث- دعای راجعه به حقوق غیر مالی مثل حق الحضانه، حق الوصایه، حق الولایه و امثال آن؛

ج- دعای حاصله از هتک شرف به واسطه اظهار شفاهی یا کتبی علنی یا غیر علنی غیر از مواد مطبوعات و همچنین دعای حاصله از ضرب و شتم در صورتی که مدعی اقامه دعوا حقوقی کند نه جزایی؛

دوم- دعوی تصرف عدوانی در غیر منقول تا هر مقداری که باشد در صورتی که این دعوا در ظرف سه ماه از تاریخ تصرف عدوانی اقامه شود والا دعوا راجع به محکمه ابتدایی است.

سوم- دعوا ممانعت از حق کسی در ملک دیگری از قبیل حق العبور حق مرتع حق مجری حق ناودان و امثال آن در صورتی که از زمان ممانعت اولیه بیش از سه ماه نگذاشته باشد و الا به محکمه ابتدایی رجوع خواهد شد.

چهارم- خواهش تأمین و حفظ دلائل و امارات مدعی تا هر مبلغی که باشد.

صلاحیت به اراده خواهان؟! نقدی بر رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ دیوان عالی ... | فتیحی | ۶۷

را داشت، مشروط بر آنکه «مدعی به» از دویست و پنجاه تومان تجاوز نکند. طبق ماده ۲۲، میزان «مدعی به» مبلغی است که در عرض حال صریحاً قید شده است، به ضمیمه اجرت المثل و خساراتی که به وجه «مدعی به» تا روز اقامه دعوا ضمیمه شده و عارض، تأدیه آن را تقاضا می‌کرد و برابر ماده ۲۳ «هرگاه در مقدار مدعی به اختلافی مابین متداعیین حاصل شود باید در موعدی که محکمه صلح معین می‌کند مقدار مدعی به واسطه تحقیقات محلی یا استعلام از مطلعین و اهل خبره معین شود.» از این رو، در این قانون تقویم خواسته توسط خواهان در نهایت تعیین کننده صلاحیت نبود بلکه ارزش واقعی مال، ملاک تشخیص صلاحیت محسوب می‌شد.^۱

در دوره پهلوی اول که برخی عرف‌های ایران تبدیل به قانون شد در قانون کدخدا مصوب ۱۳۱۴ نیز این «اختیار» به کدخدا داده شد که دعاوی جزئی بین اهالی ده که مبلغ آن از پنجاه ریال تجاوز نکند مورد رسیدگی قرار دهد.^۲

در قانون آیین دادرسی مدنی ۱۳۱۸ میان دادگاه بخش و دادگاه شهرستان، صلاحیت نسبی وجود داشت. براساس ماده ۱۳ دعاو راجع به اموال اعم از منقول و غیر منقول و دیون و منافع و زیان و خسارات ناشی از ضمان قهری و جرم در صورتی که خواسته بیش از ده هزار ریال نباشد در صلاحیت دادگاه بخش قرار داشت. در ماده ۸۶ این قانون گفته شده بود که «بهای خواسته از نقطه نظر صلاحیت و هزینه دادرسی مبلغی است که در دادخواست قید شود.»

در ماده ۸۷ امکان اعتراض خوانده به تقویم پذیرفته شده بود و برابر ماده ۸۸ «در مواردی که مابین اصحاب دعوا در تعیین بهای اموال یا حقوق مالی که موضوع ادعا است اختلاف شود حد وسط بهایی که اصحاب دعوا معین کرده‌اند خواسته محسوب می‌شود.

پنجم- اصلاح ذات‌البین در هر دعوایی و تا هر مقداری که مدعی به باشد موافق مواد (۸۸) و (۵۶).

۱. مصدق، محمد، دستور در محاکم حقوقی، به کوشش حسن محسنی، چاپ اول، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶) ص ۷۶.

۲. ماد، هفتم- کدخدایان باید امور رعیتی و فلاحتی را مطابق دستور و نظریات مالک تحت مراقبت قرار دهند و می‌توانند دعاوی جزئی بین اهالی ده را که قیمت آن از پنجاه ریال تجاوز نکند به کدخدا منشی حل و تسویه نمایند و منازعات و اختلافات حاصله بین اهالی را جلوگیری و در صورت وقوع حتی‌الامکان به صلح خاتمه دهند.

هرگاه مورد اختلاف بین اصحاب دعوا فاحش باشد دادگاه به وسیله کارشناس، بهای واقعی را تشخیص می دهد. تفاوت وقتی فاحش است که از یک‌خمس کمترین بهایی که طرفین معین کرده اند بیشتر باشد.» بنابراین، برابر این قانون در نهایت قیمت واقعی مال غیرمنقول تعیین کننده صلاحیت بود نه خواسته تقویمی خواهان.

در قانون «خانه های انصاف» ۱۳۴۴ که در پی انقلاب سفید شاه ایجاد شد تا قدرت خان های محلی را از جمله در امر قضایی کاهش دهد برابر ماده ۱۱ «رسیدگی به دعاوی مالی در صورتی که خواسته دعوا بیش از مبلغ پنج هزار ریال نباشد.» به «خانه های انصاف» سپرده شده بود. در این قانون به صراحت حکمی مقرر نشده بود که اگر اختلاف در تقویم مال رخ داد چه باید کرد؛ با این حال، صدور اجرائیه مطابق ماده ۲۵ منوط به «احراز صلاحیت» خانه انصاف از سوی دادگاه صادرکننده اجرائیه بود. این موضوع در ماده ۲۵ قانون اصلاح برخی از مواد قانون تشکیل «خانه های انصاف» مصوب ۱۳۴۷ نیز تکرار شده است؛ قانونی که در ماده ۱۱ آن سقف صلاحیت «خانه انصاف» تا مبلغ ده هزار ریال افزایش یافته بود. براساس این ماده، در صورتی که دادگاه بخش، صلاحیت خانه انصاف را احراز نکند، خود رسیدگی می کند و رأی را صادر خواهد کرد.

در قانون خانه های انصاف سال ۱۳۵۶ برابر ماده ۱۱، ۲۲ و ۲۳ نیز خانه های انصاف نمی توانستند به دعوای غیرمنقول که بهای واقعی خواسته بیش از صد هزار ریال است رسیدگی کنند و در صورت رسیدگی، رأی به وسیله دادگاه فسخ می شد و خود دادگاه به عنوان محکمه بدوی رأی صادر می کرد.

خانه های انصاف، ابتکاری موفقیت آمیز بودند و در شهرها نیز نمونه ای مشابه با نام «شورای داوری» ایجاد شد. براساس قانون شورای داوری ۱۳۴۵ این نهاد به برخی دعوای از جمله دعوای مالی منقول تا ده هزار ریال رسیدگی می کرد. همچنین به صراحت گفته شد که دعوای غیرمنقول در صلاحیت شورای داوری قرار نمی گیرد. (ماده ۱۴) با این حال، در خصوص دعوای مالی اگر اختلافی در تقویم خواسته به وجود آید، حکمی مقرر نشده بود. در قانون اصلاح قانون شورای داوری مصوب ۱۳۴۸ و نیز قانون شورای داوری ۱۳۵۶

نیز حکمی در این باره ارائه نشده است اما با توجه به مقررات آیین دادرسی مدنی و عرف مستقر ناشی از این قانون، اشکالی ایجاد نمی‌شد.

پس از انقلاب ۱۳۵۷، مطابق یک قاعده تاریخی، انقلابیون که اغلب زخم‌خورده دستگاه قضایی هستند به نیت و جهات مختلفی در نخستین اقدامات خود به اصلاح دستگاه قضایی می‌پردازند. لایحه تشکیل دادگاه‌های عمومی مصوب شورای انقلاب، که دگرگونی اساسی در ساختار قضایی ایجاد کرد، محصول همین قاعده بود. در این لایحه قانونی، میان دو نهاد تازه تأسیس دادگاه صلح و دادگاه حقوقی، صلاحیت نسبی وجود داشت و طبق ماده ۱۶ در دعوای مالی حد نصاب دادگاه صلح تا دویست هزار ریال و حد نصاب دادگاه صلح مستقل (دادگاه بخش مستقل سابق) تا پانصد هزار ریال تعیین شده بود. در ماده ۲۷ گفته شد که «بهای خواسته مبلغی است که ضمن دادخواست تعیین شده و در صورتی که در بهای خواسته بین اصحاب اختلاف دعوا حاصل بشود و اختلاف مؤثر در صلاحیت دادگاه و یا مؤثر در قابل تجدیدنظر بدون رأی باشد دادگاه صلح قبل از شروع به رسیدگی رأساً یا با جلب نظر کارشناس بهای خواسته را تعیین خواهد کرد».

در قانون دادگاه حقوقی ۱ و ۲ مصوب ۱۳۶۴ با وجود آنکه میان دادگاه حقوقی ۱ و ۲ صلاحیت نسبی برقرار بود و در بند ۲ ماده ۷ گفته شده بود که دعوای راجع به اموال منقول و غیرمنقول، دیون، منافع و زیان ناشی از جرم و ضمان قهری در صورتی که خواسته بیش از دو میلیون ریال نباشد، در صلاحیت دادگاه حقوقی ۲ است و درباره اختلاف در خواسته، سخنی گفته نشده بود. در آیین‌نامه اجرایی ماده (۱۸۹) قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (شورای حل اختلاف)، برخلاف اصل ۱۵۹ قانون اساسی که ایجاد صلاحیت تنها به موجب «قانون» باید صورت گیرد برای شورای حل اختلاف صلاحیت تعیین کرده بود. براساس ماده ۷، شورای حل اختلاف که می‌توان آن را «شورای حل اختلاف آیین‌نامه‌ای» نامید، صلاحیت رسیدگی در دعوای منقول که خواسته بیش از مبلغ پنج میلیون (۵/۰۰۰/۰۰۰) ریال نبود را داشت. همچنین در اموال غیرمنقول نیز دعوای خلع ید از اموال غیرمنقول، تخلیه اماکن مسکونی و دعوای راجع به حقوق ارتفاقی مانند حق‌العبور، حق‌المجرى، مزاحمت، ممانعت از حق و تصرف

عدوانی مشروط بر آنکه اصل مالکیت، محلّ اختلاف نباشد، نیز صلاحیت رسیدگی دارد. از آنرو، که در برابر پذیرش این نهاد در آن زمان در دادگستری مقاومت سختی وجود داشت، قریب به اتفاق دادرسان این آیین نامه را به صورت محدود تفسیر می کردند. در سال ۱۳۸۷ «شورای حلّ اختلاف قانونی» ایجاد شد. در قانون شورای حلّ اختلاف ۱۳۸۷ برابر ماده ۱۱ مقرر شد که قاضی شورا صلاحیت رسیدگی به کلیه دعاوی مالی در روستا تا سقف بیست میلیون ریال (۲۰/۰۰۰/۰۰۰) و در شهر تا سقف پنجاه میلیون ریال (۵۰/۰۰۰/۰۰۰) را داشت. همچنین، رسیدگی به تمامی دعاوی مربوط به تخلیه عین مستأجره به جز دعاوی مرتبط به سرقفلی و حق کسب و پیشه نیز در صلاحیت شورا قرار گرفت. در رویه قضایی، نصاب صلاحیت براساس تقویم واقعی در نظر گرفته می شد، هرچند که این موضوع به صراحت در قانون ذکر نشده بود تا اینکه در قانون شورای حلّ اختلاف ۱۳۹۴ که نصاب صلاحیت در اموال منقول تا دویست میلیون ریال افزایش یافت، به روشنی قید شد که نصاب صلاحیت شورا براساس مبلغ واقعی خواسته است. در این قانون شورا حق رسیدگی به دعاوی مالی غیرمنقول را نداشت و تنها به برخی خواسته ها که غیرمالی بودند مانند تخلیه عین مستأجره و تعدیل اجاره بها رسیدگی می کرد که در این موارد، موضوع نصاب مطرح نمی شد.

در قانون شورای حلّ اختلاف ۱۴۰۲ برابر ماده ۱۲ دعاوای مالی تا نصاب صد میلیون تومان، در صلاحیت شورای حلّ اختلاف دانسته شده است که دعاوی مالی اعم از منقول و غیرمنقول است. قانونگذار در این قانون در خصوص اینکه ملاک نصاب صلاحیت، بهای واقعی خواسته است، سکوت اختیار کرده است. به نظر می رسد که به یاری تاریخ حقوق، این گونه می توان به این پرسش پاسخ داد که همچون دیروز، امروز نیز چیزی در باب این مسئله تغییری نکرده که موجب تغییر حکم شود بلکه باتوجه به فلسفه و مبانی صلاحیت نسبی در نظام های قضایی و اینکه دادگاه صلح در ایران «برخلاف آمد عادت» مراجع دارای صلاحیت نسبی در جهان دارای صلاحیت گسترده ای است و حتی امور مهمی نیز به صلاحیت آن سپرده شده، باید حکم مسئله نه گسترده تر، بلکه مضیق تر تفسیر شود. در حقیقت در پاسخ به این پرسش که آیا صلاحیت مرجع تالی در صلاحیت نسبی باید گسترده

تفسیر شود یا محدود؟ به کمک تاریخ حقوق و مبانی و چالش‌های احتمالی مراجع دارای صلاحیت نسبی چنین می‌توان پاسخ داد که تفسیر گسترده خلاف خرد است.

۲. اثر تقویم خواسته بر صلاحیت در حقوق تطبیقی

اثر تقویم خواسته بر صلاحیت در حقوق فرانسه و آمریکا که واجد نوعی صلاحیت نسبی هستند در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۲-۱. در حقوق فرانسه

در فرانسه، قانون تشکیلات قضایی ۱۷۹۰ پس از انقلاب کبیر سال ۱۷۸۹ به تصویب رسید.^۱ در این قانون، تصویب کدهای بعدی از جمله کد قانون مدنی و کد قانون آیین دادرسی و کد قانون کیفری مقرر شد. از جمله به موجب ماده ۲۰ از تیتیر ۲ تصریح شده که کد دادرسی مدنی باید بی‌درنگ اصلاح شود تا دادرسی ساده‌تر و ارزان‌تر شود و سریع‌تر انجام گیرد.^۲ با بررسی ماده‌های این قانون، می‌توان نتیجه گرفت که این قانون منبعی مهم و اولیه برای قانون اصول تشکیلات عدلیه، محاضر شرعیه و حکام صلحیه ۱۲۹۰ ایران بوده است. در این قانون، صلاحیت نسبی بین قاضی صلح^۳ و دادگاه شهرستان/بدایت (بدوی)^۴ مقرر شده بود. گفته شد که در هر کانتون، یک قاضی دادگاه صلح مستقر خواهد شد. ماده ۹ تا ۱۴ از تیتیر ۳ این قانون، به صلاحیت دادگاه صلح اختصاص دارد. در ماده ۹ از تیتیر ۳ گفته شد که صلاحیت قاضی صلح صرفاً شامل دعوای شخصی و مالی خواهد بود تا مبلغ ۵۰ لیور به صورت قطعی و تا سقف مبلغ صد لیور قابل پژوهش است، باین حال رأی به طور موقت قابل اجرا بود.^۵ صلاحیت بر مبنای مبلغ واقعی خواسته بود؛ امری که تا امروز نیز

1. Loi des 16-24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, [https:// www. legifrance. gouv. fr/ loda/ id/ JORFTEXT000000704777](https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000704777).

2. xx: Le code de la procédure civile sera incessamment réformé, de manière qu'elle soit rendue plus simple, plus expéditive & moins coûteuse.

3. le juge de paix.

4. le tribunal de district/ Le tribunal de première instance.

5. Le juge de paix, assisté de deux assesseurs, connoitra avec eux de toutes les causes purement personnelles & mobilières sans appel, jusqu'à la valeur de cinquante livres, & à charge d'appel jusqu'à la valeur de cent livres; en ce dernier cas, ses jugemens seront exécutoires par provision, nonobstant l'appel.

درمورد «دادگاه در دسترس» رعایت می‌شود. دادگاه در دسترس^۱ که امروزه شعبی از دادگاه قضایی^۲ فرانسه محسوب می‌شود، جانشین دادگاه بخش شده است. شایسته ذکر است که دادگاه بخش از سال ۱۹۵۸ جانشین دادگاه صلح شده بود.^۳ صلاحیت استثنایی رسیدگی این مرجع در دعاوی حقوقی تا نصاب ده هزار یورو است و صلاحیت آن بر مبنای مبلغ واقعی خواسته است. رأی این مرجع تا نصاب پنج هزار یورو قطعی است اما رأی در هر صورت قابل فرجام است.^۴

۲-۲. در حقوق ایالات متحده آمریکا

برابر قاعده ۲۸ قواعد آیین دادرسی فدرال آمریکا در نظام حقوقی ایالات متحده، ارزش مورد اختلاف^۵ در کنار تنوع تابعیت (ایالت‌های مختلف یا طرف‌های خارجی)^۶ یک معیار اساسی برای تعیین صلاحیت دادگاه‌ها به‌ویژه در صلاحیت تنوع تابعیت دادگاه‌های فدرال است. از همین‌رو، خواهان باید در دادخواست خود، نصاب پولی یا خسارات مورد مطالبه را ادعا کند. امروزه در کنار شرط تنوع تابعیت در صورتی که خواسته یا بهای واقعی خواسته بیش از ۷۵ هزار دلار باشد، در صورت درخواست یکی از دو طرف به این دعاواها، رسیدگی در دادگاه ایالتی نخواهد بود بلکه، در صلاحیت دادگاه فدرال خواهد بود.

1. le tribunal de proximité.

2. le tribunal judiciaire (TJ).

3. LOI n° 2019-222 du 23 mars 2019 de programmation 2018-2022 et de réforme pour la justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000038261631>.

4. Code de l'organisation judiciaire - Article R211-3-24- Version en vigueur depuis le 01 janvier 2020- Création Décret n°2019-912 du 30 août 2019 - art. 2: Lorsque le tribunal judiciaire est appelé à connaître, en matière civile, d'une action personnelle ou mobilière portant sur une demande dont le montant est inférieur ou égal à la somme de 5 000 euros, le tribunal judiciaire statue en dernier ressort.

Conformément au I de l'article 40 du décret n° 2019-912 du 30 août 2019, ces dispositions entrent en vigueur le 1er janvier 2020. Se reporter aux conditions d'application prévues aux IV à VIII du même article 40. Article R211-3-25. Création Décret n°2019-912 du 30 août 2019 - art. 2 Dans les matières pour lesquelles il a compétence exclusive, et sauf disposition contraire, le tribunal judiciaire statue en dernier ressort lorsque le montant de la demande est inférieur ou égal à la somme de 5 000 euros,

https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000039013368.

5. Amount in Controversy.

6. Diversity Jurisdiction.

هرچند صلاحیت میان دادگاه فدرال و ایالتی بر مبنای «تنوع تابعیت» همواره مورد انتقاد قرار گرفته است، اما موافقان تا به امروز به منظور نقش دادگاه‌های فدرال در دسترسی به عدالت به ویژه برای اشخاص غیرمقیم ایالت، مورد اذعان قرار داده‌اند.^۱ در آمریکا ارزش ۷۵ هزار دلار بر مبنای ارزش واقعی مورد محاسبه قرار می‌گیرد و خواننده حق دارد به ارزش دعوی اعلام شده از سوی خواهان اعتراض کند و تقاضای صدور قرار عدم صلاحیت کند. شایع‌ترین سناریوی اعتراض به ارزش خواسته، زمانی است که یک پرونده از دادگاه ایالتی به دادگاه فدرال براساس صلاحیت تنوع تابعیت منتقل^۲ شده باشد. در این حالت، خواننده می‌تواند با درخواست اعاده به دادگاه ایالتی^۳، ادعا کند که ارزش واقعی دعوا کمتر از نصاب ۷۵,۰۰۰ دلار است و بنابراین، دادگاه فدرال صلاحیت ندارد. هدف این درخواست، بازگرداندن پرونده به دادگاه ایالتی مبدأ است.

در پرونده « St. Paul Mercury Indem. Co. v. Red Cab Co., 303 U.S. » (1938) 283، خواهان دعوی خود را در دادگاه ایالتی ایندیانا مطرح کرده بود و خواننده St. Paul Mercury پیش از دفاع در ماهیت، نسبت به صلاحیت دادگاه ایالتی ایراد عدم صلاحیت مطرح کرد تا پرونده در دادگاه فدرال مطرح شود. هنگامی که پرونده به دادگاه فدرال ارجاع شد خواهان برای برگشت دعوا به دادگاه ایالتی خواسته خود را به کمتر از سه هزار دلار (مبلغ نصاب برای دادگاه فدرال در آن زمان) کاهش داد. دادگاه نخستین صلاحیت خود را پذیرفت اما دادگاه تجدیدنظر هفتم اعلام داشت که باتوجه به کاهش خواسته به کمتر از سه هزار دلار، دادگاه فدرال صلاحیت ندارد و پرونده باید به دادگاه ایالتی برگردد.^۴ دیوان عالی کشور در زمان رسیدگی به شکایت نسبت به رأی صادره اعلام

1. "The Effect of Diversity Jurisdiction on State Litigation", *Indiana Law Journal*, Vol. 40, No. 4, (1965), PP. 577–598 at 568.

2. Removed.

3. Motion to Remand.

4. Remand

کرد که صلاحیت براساس شرایط زمان^۱ اقامه دعوا^۲ تعیین می‌شود^۳ و رویدادهای بعدی - مانند کاهش مبلغ خواسته یا ارسال پرونده به دادگاه فدرال -^۴ نمی‌توانند صلاحیتی را که پیش‌تر ایجاد شده، از بین ببرند.^۵ البته در آرای دیگری گفته شد که اگر نشان داده شود مبلغ خواسته در ابتدا با سوءنیت و برای ایجاد صلاحیت فدرال، بالاتر از حد نصاب تعیین شده یا خواسته‌های متعددی مطرح شده باشد و خواهان خواسته‌هایی را که در صلاحیت دادگاه فدرال قرار دارند، مسترد کند، این ادعا می‌تواند موجب سلب صلاحیت شود^۶ یا در دعوایی که نخست در دادگاه فدرال مطرح شده‌اند، دعوای ترمیم‌شده مبنای صلاحیت است^۷ اما مادامی که مبلغ ادعایی با حسن‌نیت مطرح شده باشد، حتی اگر در ادامه در عمل کمتر از نصاب به‌دست آید، صلاحیت باقی می‌ماند.^۸ در پرونده‌هایی که خواهان متعددی دارد ارزش مبلغ ادعایی هر خواهان باید از نصاب دادگاه فدرال بالاتر باشد مگر در پرونده‌هایی با نفع مشترک یا تجزیه‌ناپذیر یا در دعوای متقابل اجباری^۹ که دعوای اصلی در نصاب دادگاه فدرال باشد و دعوای طاری در صلاحیت دادگاه ایالتی، رسیدگی به هر دو دعوا در صلاحیت دادگاه فدرال خواهد بود. اگر دعوای اصلی در نصاب دادگاه فدرال نباشد اما دعوای متقابل اجباری در صلاحیت دادگاه فدرال باشد رسیدگی به هر دو دعوا می‌تواند در دادگاه فدرال انجام شود^{۱۰} اما اگر مجموع خواسته‌های

۱. در ایران بنگرید به: نهرینی، فریدون، *آیین دادرسی مدنی*، جلد اول، چاپ دوم، (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۶) صص ۲۹۶-۲۹۳.

2. Time-of-filing Rule.

3. *Touch Concepts, Inc. v. Cellco P'ship*, 788 F.3d 98 (2nd Cir. 2015) and *Rockwell Int'l Corp. v. United States*, 549 U.S. 457 (2007).

4. Removal.

5. No Divestment by Later Rvents.

6. Supreme Court of the United States. (2025, January 15). *Royal Canin U.S.A., Inc. v. Wullschleger*, No. 23-677

7. *Rockwell Int'l Corp. v. United States*, 549 U.S. 457 (2007).

8. *St. Paul Mercury Indemnity Co. v. Red Cab Co.*, 303 U.S. 283, (1938). PP. 290-294.

9. Sherrill, B, Federal Jurisdiction—Amount in Controversy—Effect of Counterclaim, *North Carolina Law Review*, Vol. 28, No. 4, (1950), PP. 414-417; *Moore v. New York Cotton Exchange*, 270 U.S. 593 (1926); *Kirby v. American Soda Fountain Co.*, 194 U.S. 141, (1904).

10. *Goldstone v. Payne*, 94 F.2d 855 (2d Cir. 1938).

هر دو دعوا به نصاب دادگاه فدرال برسد در این صورت دادگاه فدرال الزامی به رسیدگی ندارد.^۱

۳. مبانی و اهداف شکل‌گیری مرجعی با صلاحیت نسبی در نظام قضایی و چالش‌های آن با لحاظ اثر تقویم بر صلاحیت

۳-۱. مبانی و اهداف شکل‌گیری مراجع دارای صلاحیت نسبی

شکل‌گیری و شکل‌دهی به مراجع با صلاحیت نسبی، یکی از ابزارهای بهینه‌سازی دستگاه قضایی و نظام حقوقی است که موجب دسترسی بهتر به عدالت، افزایش تخصص در دستگاه قضایی، افزایش کارآمدی و مطلوبیت رسیدگی‌های قضایی، افزایش اصل سرعت در رسیدگی، تخصیص بهینه منابع اقتصادی، افزایش اعتماد عمومی به نظام قضایی و ... می‌شود. در ادامه برخی از این مبانی و اهداف برشمرده می‌شود:

الف- اصل دسترسی بهتر به عدالت

دسترسی به عدالت^۲ مفهومی پرکاربرد در حوزه حقوق دادرسی در سده کنونی است و منظور از آن شامل همه جنبه‌های عدالت یعنی دسترسی به استفاده مؤثر از ساختار قضایی شایسته و دسترسی به وکیل و پلیس قضایی است. این حق که در طول تاریخ خود تطور یافته است امروزه به معنای صرف حضور در دادگاه نیست، بلکه دسترسی به یک مرجع حل و فصل اختلاف شایسته و مناسب است.^۳ مراجع دارای صلاحیت نسبی در نظام قضایی با تسهیل دادرسی آسان و کاهش هزینه‌های دادرسی و افزایش پراکندگی جغرافیایی آن در کشور موجب تحقق دسترسی مردم به ویژه اقشار ضعیف به مراجع قضایی می‌شود. در تبصره‌های ۱، ۲ و ۴ ماده ۱۲ قانون شورای حل اختلاف ۱۴۰۲ درخصوص مواردی مانند رسیدگی بدون کیفرخواست، رسیدگی در ساعات غیراداری حتی در امور حقوقی و نیز

1. *lee v. Continental Ins. Co.*, 74 F. 424 (C.C.D. Utah 1896).

2. *L'accès à la justice*.

3. Cappelletti, M., & Garth, B. G., "Access to Justice: A World Survey", Vol. 1, Giuffrè; Sijthoff & Noordhoff, (1978), PP. 15-21; Maldonado, D. B., "The Right to Access to Justice: Its Conceptual Architecture", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 27, No. 1, (2020), PP. 15-51.

تشکیل دادگاه صلح در مراکز شورای حل اختلاف که شمار آن اغلب از حیث پراکندگی جغرافیایی از دادگاه‌ها بیشتر است، همگی در راستای تحقق این اصل است. افزون بر این، دادرسی در دادگاه صلح در مواردی ساده‌تر است؛ مانند نحوه حل و فصل اختلاف در صلاحیت که در تبصره ۴ ماده ۱۲ که نسبت به قواعد مشابه در دادرسی مدنی ساده‌تر و پسندیده‌تر است.

ب- تفکیک و ایجاد تناسب دادرسی در دعوای خرد و بزرگ

در راستای «اصل اداره شایسته دادگستری» مراجع دارای صلاحیت نسبی میان دعوای خرد و ساده از یک سو و بزرگ و پیچیده از سوی دیگر تفکیک قائل می‌شوند و برای هر کدام فرایند دادرسی متناسب پیش رو می‌گذارند. از این رو، امکان استفاده از نهاد دادرسی ساده‌تر و تحقق «اصل دادرسی آسان» در نظام قضایی برای دعوای خرد را فراهم می‌آورد (ماده ۱۲ ق.شورای حل اختلاف ۱۴۰۲). هر چند که تفکیک بین دعوای خرد و بزرگ، انسجام و یکپارچگی نظام دادرسی را تضعیف می‌کند؛ درواقع ایجاد مسیرهای موازی برای دعوای خرد و بزرگ می‌تواند به تفاوت در کیفیت دادرسی، اختلاف در استانداردهای اثبات و حتی تفسیرهای متفاوت از قانون منجر شود. در برخی نظام‌ها مانند فرانسه، این خطر با پیش‌بینی نظارت دیوان عالی^۱ بر آرای تمامی مراجع و امکان تجدیدنظر در آرای تمامی مراجع بدوی نزد یک مرجع (دادگاه پژوهش استان) کاهش یافته است. در ایران نیز با پیش‌بینی شایسته دادگاه تجدیدنظر استان به عنوان مرجع تجدیدنظرخواهی از آرای دادگاه صلح در کنار آرای دادگاه کیفری ۲ و دادگاه حقوقی و خانواده تا حدودی این خطر کمتر شده است.

با این حال، باید توجه داشت که فایده عملی تفکیک مرجع رسیدگی دعوای خرد و بزرگ از همدیگر بر زیان نظری آن غلبه دارد. بزرگ‌ترین منفعت این امر، ایجاد امکان برای طراحی فرایند متناسب با نوع دعوا و جلوگیری از تحمیل ساختار پیچیده و پرهزینه بر دعوای ساده است. این امر اگرچه به کاهش یکپارچگی کامل فرایند رسیدگی منجر

1. Cour de cassation

می‌شود، اما سود نهایی آن به بهره‌وری دستگاه قضایی و دسترسی بهتر مردم به عدالت^۱ برمی‌گردد. در حقیقت یکی از اصول جدیدی که در حقوق دادرسی جوانه زده است «اصل تناسب»^۲ است؛ از جمله مفاد این اصل آن است که باید میان مرجع رسیدگی و شیوه حل و فصل اختلاف با موضوع پرونده تناسب وجود داشته باشد.^۳ به طور کلی، امروزه اصل تناسب به طور جدی‌تری بر شکل‌گرایی افراطی و فرمالیسم کشنده دادرسی غلبه کرده است.^۴

1. Access to justice

2. Le principe de proportionnalité en droit judiciaire.

3. Mougenot, D, "Le principe de proportionnalité en droit judiciaire", In *Actualités en droit judiciaire*, Ub³, No. 99, (2023), pp. 15–55 at 21. Larcier.

Philippe, X, "Le contrôle de proportionnalité exercé par les juridictions étrangères: l'exemple du contentieux constitutionnel", *Les Petites Affiches*, No. 46, (2009), PP. 6–13.

4. Ibid., at 22-23, Larcier.

این اصل حتی مقررات دادرسی مدنی را تحت تأثیر عمیقی قرار داده است برای نمونه در بلژیک از سال ۲۰۱۸ به گونه‌ای که حتی دیگر در دادرسی مدنی صحبت از اصل قابلیت اصلاح زده می‌شود و ضمانت اجرای بطلان دیگر مانند گذشته اولین یا مهم‌ترین شیوه برخورد نیست. نویسندگان غربی ریشه این اصل را در آثار ارسطو جست‌وجو کرده‌اند. (فتحی، بدیع، تقریرات درس تاریخ حقوق، تحلیل حقوقی اسطوره‌های ایرانی، نیمسال دوم ۱۴۰۳-۱۴۰۴، دانشگاه علامه طباطبائی، ص ۷).

Aristote, Sur la justice, Éthique à Nicomaque, Livre V (trad. R. Bodéüs), GF Flammarion, éd. 2008, p. 53: "Ce qui est juste dans la distribution des biens communs traduit toujours l'exigence de proportionnalité [...] puisque si l'on envisage le partage de richesses communes, celui-ci doit exprimer le même rapport que celui qu'ont entre elles les contributions de chacun à la communauté. Et ce qui est injuste, à l'opposé du juste ainsi entendu, c'est ce qui déroge à l'exigence du proportionnel".

0 J. Chevalier, A. Gheerbrant, Dictionnaire des symboles, Robert Laffont, Bouquins, 1969 (éd. 2012), p. 635. 11 Ce symbolisme ne date d'ailleurs pas d'Aristote et se retrouve de manière millénaire et interculturelle. Ibid, p. 114: "Dans l'Égypte ancienne, Osiris pesait les âmes des morts; dans l'iconographie chrétienne, la balance est tenue par Saint Michel, l'Archange du Jugement; la balance du jugement est aussi évoquée dans le Coran; au Tibet, les plateaux de la balance destinée à la pesée des bonnes et des mauvaises des hommes sont respectivement chargés de cailloux blancs et de cailloux noirs. En Perse, l'ange Rashnu, placé près de Mithra, pèse les esprits sur le pont du destin", 12 T. Poole, "Proportionality in Perspective", LSE Legal Studies, 2010, n° 16/2010, p. 4.

Voir: Amat, Quentin, *Le principe de proportionnalité en droit de la propriété intellectuelle* [Thèse de doctorat, Université Paris-Est Créteil Val-de-Marne]. (2022), p.p 13-14.

پ- تمرکز مراجع عالی بر پرونده‌های مهم‌تر

صلاحیت نسبی با تفکیک دعاواها به دعاوای خرد و بزرگ و پیچیده، موجب تمرکز مراجع با نصاب صلاحیتی بالاتر بر رسیدگی به دعاوای پیچیده‌تر و دشوارتر می‌شود؛ بنابراین عدالت هم بهتر محقق می‌شود. از همین رو، ضروری است که نصاب‌ها در طول سالیان متناسب با کاهش ارزش پول ملی، تورم، افزایش دستمزدها تعدیل شود تا «مکث نصاب» رخ ندهد. به‌ویژه در دوره تورمی، مکث نصاب موجب ورود پرونده‌های کم‌ارزش به دادگاه با نصاب بالاتر خواهد شد که این امر خلاف مبنای شکل‌گیری این مراجع خواهد بود. البته لازمه تعدیل نصاب این است که تصریح شود تعدیل نصاب‌ها اثری بر صلاحیت مراجع نمی‌گذارد و گرنه این امر می‌تواند با تفسیر اینکه نصاب جدید به پرونده‌های گذشته نیز سرایت می‌کند و در نتیجه، موجب روانه شدن سیل قرارهای عدم صلاحیت گردد، که خود تهدیدی برای دادرسی خواهد بود.

ت- ایجاد تخصص و تجربه‌آموزی

تمرکز دادگاه‌ها و منابع انسانی بر دعاوای معین موجب تخصص بیشتر قضات و آماده شدن آن‌ها برای قضاوت پرونده‌های پیچیده‌تر می‌شود و از این رو، قضات این دادگاه‌ها با فراگیری بیشتر فنون قضاوت در پرونده‌های خردتر این مراجع واجد شایستگی برای رسیدگی در پرونده‌های بزرگ‌تر می‌شوند. همچنین رسیدگی به پرونده‌های خردتر یا ساده‌تر، به قضات دادگاه صلح این فرصت را می‌دهد که در محیط کم‌خطرتر؛ مهارت‌های دادرسی، مدیریت جلسه و شیوه ارزیابی ادله را بیازمایند. همچنین دادرسان مرجع تالی می‌توانند به مرور اشکالات خود را شناسایی و نسبت به کم کردن و رفع آن تلاش کنند. افزون‌براین، باتوجه به اینکه موضوع‌های محدود و مشابه‌ای در صلاحیت این دادگاه‌ها است موجب می‌شود که قضات هر بار وارد رسیدگی به موضوع متفاوتی نشوند و میزان خطای آنها کاهش یابد. روشن است که در این صورت قضات این دادگاه‌ها در طولانی‌مدت، کمتر بر اثر یادآوری اشتباه‌های خود دچار احساس ناکامی و «فرسودگی

روانی یا مه آلودگی ذهنی» و عذاب وجدان می‌شوند و از این رو «به داشت» نیروها رخ می‌دهد.

ث. تخصیص بهینه منابع عمومی

وجود مراجع دارای صلاحیت نسبی موجب تحقق و تمرکز منابع مالی در دعوایی که اهمیت اقتصادی و اجتماعی بیشتری دارد، شده و لذا از صرف غیرضروری منابع عمومی برای دعوای خرد جلوگیری می‌شود. این امر به‌ویژه در کشورهایی که رسیدگی بدوی نیز برابر «قاعده تعدد قاضی» صورت می‌گیرد موجب می‌شود که از منابع محدود حداکثر استفاده شود. در حقیقت هرچند که در نگاه نخست، مراجع دارای صلاحیت نسبی در نظام قضایی بار مالی (تجهیزات، فناوری، ساختمان و ...) و اداری نظام قضایی را بالا می‌برد اما در یک چشم‌انداز طولانی، اگر ساختار و صلاحیت این دادگاه‌ها به‌خوبی تنظیم شده باشد می‌تواند به ارتقای بهره‌وری اقتصادی و توسعه اقتصادی در جامعه منجر شود.

۲-۳. چالش‌ها و پیامدهای عملی صلاحیت نسبی و رأی وحدت رویه ۸۶۵:

در فرایند ایجاد مراجع دارای صلاحیت نسبی باید دقت داشت که در چالّه برخی از چالش‌ها نیفتاد. به نظر می‌رسد که در طراحی صلاحیت نسبی در ایران، چالّه‌های صلاحیت نسبی به‌خوبی دیده نشده‌اند و از سویی دیگر، رأی وحدت رویه ۸۶۵ دیوان عالی کشور این چالش‌ها را تشدید کرده است. از جمله مهم‌ترین چالش‌های مرتبط با مراجع دارای صلاحیت نسبی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: تضعیف اصل رسیدگی دو مرحله‌ای ماهیتی، تضعیف حق دسترسی به مرجع شایسته، تراکم کار در یک مرجع و فشار نابجا بر آن مرجع، سردرگمی مردم در تشخیص مرجع صالح و افزایش صدور قرار عدم صلاحیت و تقلب در تقویم خواسته. در ادامه به این چالش‌ها پرداخته می‌شود:

الف- تضعیف اصل رسیدگی دو مرحله‌ای ماهیتی

رسیدگی دو مرحله‌ای ماهیتی، یک اصل در حقوق دادرسی است که می‌توان آن را یک «اصل جهانی در حقوق دادرسی» نامید. این اصل نه تنها کیفیت قضاوت را بالا می‌برد، بلکه

حقوق قضاوت‌شونده را بهتر تأمین می‌کند و در عین حال دانش قاضی را نیز ارتقا می‌دهد. هنگامی که مرجعی با صلاحیت نسبی تشکیل می‌شود، معمولاً صلاحیت رسیدگی به موضوع‌های خرد به مرجع پایینی سپرده می‌شود و ازسویی دیگر، برای کارآمدی بیشتر در نظام‌های دادرسی، این قاعده وجود دارد که پژوهش‌خواهی نسبت به پرونده‌های خرد در اغلب موارد امکان‌پذیر نیست. باین‌حال، باید توجه داشت که اگر رسیدگی نسبت به پرونده‌های خرد نیز توسط دادرسان کم‌تجربه صورت گیرد، شکایت از آن پرونده هر چند خرد باشد نیز باید پذیرفته شود. امری که در قانون شورای حل اختلاف ۱۳۷۸ (ماده ۳۱)^۱ و ۱۳۹۴ (ماده ۲۷)^۲ قانونگذار به‌خوبی پذیرفته و اصل بر تجدیدنظر بودن همه آرای صادره گذاشته شده بود اما در قانون شورای حل اختلاف ۱۴۰۲ قانونگذار رسیدگی دو مرحله‌ای ماهیتی را بسیار محدود کرده است (تبصره ۵ ماده ۱۲). ازسوی دیگر در این قانون، رأی راجع به خواسته‌های غیرمالی مانند دعوای سه‌گانه و ... غیرقابل تجدیدنظر اعلام شده است و تجدیدنظرخواهی نسبت به دعوای مالی محدود به نصاب مالی پنجاه میلیون تومان شده است. بنابراین در خواسته وجه نقد کمتر از پنجاه میلیون تومان به جهت مصداق نیافتن تقویم، اعتراض به بهای خواسته موضوعیت پیدا نمی‌کند و رأی صادره چه قرار باشد و چه حکم، قطعی است و در خواسته‌های مالی غیر از وجه نقد که قابل تقویم است مانند تقویم ملک به قیمت کمتر از پنجاه میلیون تومان که بنا به رأی وحدت رویه ۸۶۵ مجاز شمرده شده است، چنانچه خوانده آگاه به حق اعتراض به بهای خواسته نباشد، رأی صادره قطعی است و لو اینکه ارزش ملک بیش از چند صد میلیارد تومان باشد. این امر به‌ویژه برای مردم کم‌درآمد که عمده دعوای آن‌ها در صلاحیت دادگاه صلح قرار می‌گیرد و به حقوق دادرسی نیز آگاهی ندارند و اغلب از وکیل هم بی‌بهره هستند می‌تواند موجب محرومیت

۱. ماده ۳۱: کلیه آرای صادره موضوع مواد (۹) و (۱۱) این قانون ظرف مدت بیست روز از تاریخ ابلاغ، قابل تجدیدنظرخواهی می‌باشد.

۲. ماده ۲۷: تمام آرای صادره موضوع ماده (۹) این قانون ظرف مدت بیست روز از تاریخ ابلاغ، قابل تجدیدنظرخواهی می‌باشد.

آن‌ها از حق پژوهش‌خواهی شود. امری که ازجمله عیب‌های رأی وحدت رویه ۸۶۵ دیوان عالی کشور شمرده می‌شود.

ب- تضعیف حق دسترسی به مرجع حل و فصل اختلاف مناسب و شایسته صلاحیت نسبی ابزاری برای مدیریت و سازماندهی بهتر دستگاه قضایی و افزایش کارآمدی آن است. این نظام هنگامی به جلالت و نه به ضلالت خواهد رفت^۱ که صلاحیت دادگاه پایینی براساس معیارهای دقیق و علمی و هماهنگ با ظرفیت نهادی آن مرجع باشد. اگر تعیین صلاحیت مرجع پایینی به خوبی صورت نگیرد موجب می‌شود که دعوای مهم به مرجعی بدون «ظرفیت نهادی» برای حل و فصل آن سپرده شود. ظرفیت نهادی را می‌توان مجموعه‌ای از عناصر دانست که بر مبنای تخصص و کیفیت قضات، دسترسی به تجهیزات اداری، وجود کارمندان متخصص و توانایی حفظ استقلال و بی‌طرفی در برابر قدرت‌های محلی و دولتی تعریف می‌شود.

رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ دیوان عالی کشور موجب سپردن دعوای فراتر از ظرفیت نهادی به دادگاه صلح می‌شود. ازسویی دیگر، در هنگام صدور رأی وحدت رویه و تفسیر قانون باید به توانایی دادگاه صلح در حل و فصل اختلاف‌های بیشتر از صد میلیون تومان که به قیمت کمتر ارزیابی شده نیز فکر می‌شد. تنها در صورتی می‌توانستیم از حیث نهادی و توانایی در حل و فصل اختلاف، ایرادی بر این رأی وارد ندانیم که مرجع دیگر، یعنی دادگاه نخستین هم‌قامت با دادگاه صلح می‌بود؛ هرچند از جهات دیگر، همچنان اشکالاتی بر این رأی وارد است؛ یعنی، درواقع در آن صورت می‌شد گفت که در نظام قضایی، مرجعی جایگزین با توانایی بهتر، اقدام موثرتر و معایب محدودتر وجود ندارد و دیوان، از باب خردورزی و شأن عالی خود، چنین مقرر کرده که دادرسی به صورت ارزان‌تر و کارآمدتر پایان پذیرد ولی باتوجه به قانون شورای حل اختلاف ۱۴۰۲ می‌توان گفت فاصله دادگاه صلح با دادگاه‌های مدنی (خانواده و حقوقی) فاصله شمع است و

۱. کاروانی که بود بدرقه‌اش حفظ خدا/ به تجمل بنشیند به جلالت برود

سالک از نور هدایت ببرد راه به دوست/ که به جایی نرسد گر به ضلالت برود (حافظ).

چراغ؛ روشن است که چراغ در ضعیف‌ترین و سنتی‌ترین حالت آن از شمع پرنورتر و با دوام‌تر است.

پ- تراکم و فشار نابجا بر یکی از مراجع

تعیین صلاحیت میان مراجع دارای صلاحیت نسبی تنها یک بحث حقوقی نیست بلکه بیشتر بحث مدیریت اداری و سازمانی است. توزیع موضوع‌ها و پرونده‌ها در صلاحیت نسبی باید بر مبنای «ظرفیت نهادی» هر مرجع صورت گیرد تا دعوای خرد به مراجع بالایی و دعوای بزرگ به مراجع پایینی دارای صلاحیت نسبی وارد نشود. در غیر این صورت تعیین حد نصاب و صلاحیت پایین می‌تواند باعث ازدحام بیهوده مراجع قضایی با نصاب عالی‌تر (مانند دادگاه حقوقی در ایران) شود؛ درحالی‌که دادگاه‌های کوچک‌تر با از دست دادن دادرسی‌های خرد و متوسط، ظرفیت‌شان بلااستفاده می‌ماند. برعکس، نصاب بیش از حد بالا می‌تواند در عمل همه دعوای را به‌سوی مرجع بالاتر دارای صلاحیت نسبی روانه کند و موجب اطاله دادرسی و اثر منفی بر اصل سرعت، تراکم پرونده‌ها، تضعیف کارآمدی ساختار کل نظام قضایی، هدررفت منابع اقتصادی یا بیکاری منابع انسانی شود. رأی وحدت رویه^۱ ۸۶۵ از این رو که می‌تواند این توازن را میان دادگاه‌های دارای صلاحیت نسبی برهم زند خلاف مبانی، قواعد و اهداف حاکم بر تعیین صلاحیت در مراجع دارای صلاحیت نسبی است.^۱ روشن است که اگر کار به یک نهاد شایسته سپرده نشود در آخر آنچه در ذهن مردم نقش می‌بندد جور نهاد دادگستری و ظلم ظالم خواهد بود و در فرجام کار اعتماد عمومی مردم به عدلیه کاهش خواهد یافت. روشن است که در صورت ناکارآمد شدن نظام قضایی «عدالت‌ستانی خارج از قانون» رشد پیدا خواهد کرد.

۱. کاهش ضمانت اجرای احکام در بعضی دعوای در برخی سال‌ها نیز از چالش‌های مرجع دارای صلاحیت نسبی در ایران بوده است. برای نمونه هرچند که درخصوص حبس کردن محکومین مالی بحث وجود دارد اما اکنون در نظام قانونگذاری ما پذیرفته شده است. در این باره در قانون شورای حل اختلاف ۱۳۷۸ این اختلاف وجود داشت که آیا مشمول قانون اجرای نحوه محکومیت‌های مالی می‌شود یا خیر؟ روشن است که این امر ضمانت اجرای احکام مدنی در مرجع تالی دارای صلاحیت نسبی را تضعیف می‌کنند. در برخی موارد حتی اجرای حکم صادر شده از مرجع تالی دارای صلاحیت نسبی مستلزم «شناسایی» بود مانند قانون شورای داور و خانه‌های انصاف.

ت- افزایش صدور قرار عدم صلاحیت و سردرگمی مردم در تشخیص مرجع

صالح

یکی از چالش‌های تعدد مراجع در نظام قضایی، سردرگمی مردم در تشخیص مراجع صالح و افزایش صدور قرار عدم صلاحیت است. در صلاحیت نسبی نیز این عیب دیده می‌شود. این امر به‌ویژه در شرایطی که وجود مراجع دارای صلاحیت نسبی موجب چندلایه و تودرتو شدن ساختار قضایی می‌شود، تشدید می‌گردد. در این میان اگر محدوده صلاحیت هر مرجع به‌درستی و شفاف تعریف نشده باشد سردرگمی مردم در تشخیص مرجع صالح نیز بیشتر رخ می‌دهد. درحقیقت، باوجود مراجع دارای صلاحیت نسبی ممکن است که اصحاب دعوا و وکیل‌ها در ارزیابی اولیه مرجع صالح دچار اشتباه شوند و قضات نیز از آن‌رو که صلاحیت نسبی از مقوله صلاحیت ذاتی است رأساً به عدم صلاحیت خود در هر مقطع و مرحله‌ای استناد کنند.^۱

به نظر می‌رسد که رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ هرچند به میزان اندک و در مقایسه با شرایطی که این رأی وجود نداشت، موجب صدور بیشتر قرارهای عدم صلاحیت می‌شود. چراکه، تقویم آگاهانه به مبلغی کمتر از میزان واقعی، احتمالاً بیشتر از طرح ناآگاهانه دعوا در مرجع فاقد صلاحیت خواهد بود. برای نمونه، هنگامی که برخی برای دور زدن صلاحیت، تقویم خواسته را غیرواقعی انجام می‌دهند تا پرونده حسب مورد به دادگاه صلح یا دادگاه حقوقی یا خانواده ارجاع شود، پس از اعتراض خوانده و کارشناسی و ارزیابی؛ چنانچه خواسته غیرواقعی باشد، دادگاه قرار عدم صلاحیت صادر خواهد کرد. روشن است که قرار عدم صلاحیت حتی اگر گرفتار «گرداب هایل تبدلی» رفت و برگشت پرونده میان مراجع نشود، موجب افزایش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم رسیدگی به دعوا، سردرگمی مردم و افزایش هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی فرایند رسیدگی می‌شود.

۱. در فرانسه برابر ماده ۷۴ کد آ.د.م.ف ایراد عدم صلاحیت باید پیش از دفاع ماهوی در مرحله بدوی مطرح شود. حتی اگر دعوا چند خوانده دارد هر کدام باید پیش از دفاع ماهوی مطرح کنند.

Pierre CALLÉ, *Incompétence*, Répertoire de procédure civile, avril 2020, Dalloz, n17et 21.

باید توجه داشت که هر قرار عدم صلاحیت معادل یک ظرفیت هدررفته در رسیدگی به دعوا است. درواقع، هر نظام قضایی و اداری یک ظرفیت محدود شامل ظرفیت انسانی، مالی و زمانی دارد و صدور قرار عدم صلاحیت به معنای هدررفت این ظرفیت است. چراکه در قرار عدم صلاحیت، زمانی که نیروی انسانی با امکانات محدود برای صرف ثبت و تشکیل پرونده، تعیین وقت، مکاتبات، ابلاغ، تشکیل جلسه و حضور اصحاب دعوا و ... صورت می‌گیرد هدر می‌رود. درحقیقت، قرار عدم صلاحیت نه تنها، بازده حقوقی (تولید حکم ماهوی) به همراه ندارد بلکه، بازدهی صفر و حتی گاه ممکن است، هزینه‌های مضاعف (اختلاف در صلاحیت) داشته باشد. یکی از راهکارهای این امر می‌تواند توانمندسازی سامانه ثبت شکایات و دادخواست‌ها از طریق هوش مصنوعی برای آگاهی دادن درمورد مرجع صلاحیت‌دار باشد.

ث. تبعات اجتماعی نامطلوب، سوءاستفاده و تقلب

یکی از آثار رأی وحدت رویه ۸۶۵ دیوان عالی کشور، گسترش تقلب و سوء استفاده از تقویم خواسته خواهد بود. درواقع، هنگامی که پذیرفته شود تقویم بر صلاحیت مؤثر است دو طرف دعوا -و به‌ویژه خواهان- می‌کوشند دعوا را به دادگاهی ببرند که پیش‌بینی می‌کند نتیجه‌ای رضایت‌بخش و مطلوب‌تر برای او در پی خواهد داشت.^۱ این امر به‌ویژه در کشورهایی مانند ایران که ضمانت اجرای کافی برای برخورد با اصحاب دعوا و وکلایی که بی‌جهت، با فقدان حسن نیت و با نقض «اصل صداقت در دادرسی به نصاب‌بندی و اعتراض به آن متوسل می‌شوند، بی‌گمان بیشتر رخ خواهد داد امری که بر ظرفیت مرجع در رسیدگی به پرونده‌های عادی آن نیز اثر می‌گذارد.^۲ افزون بر این، موجب رواج سوء استفاده نسبت به قانون و حقیر شدن قانون در چشم مردم می‌شود.

1. Forum Shopping

2. Narechania, T. N., Kisch, T., & Scoville, D, "Forum Crowding", *California Law Review*, Vol. 112, No. 2, (2024), PP. 327-396.

۴. اعتراض به تقویم

۴-۱. قائل شدن به حقّ اعتراض به تقویم و کاهش خطر تقویم نامتناسب

رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵، تقویم خواهان را مؤثر در صلاحیت دانسته است. این در حالی است که مطابق منطوق ماده ۶۱ ق.آ.دم تقویم خواهان تنها در هزینه دادرسی و تجدیدنظرخواهی مؤثر است و لذا برابر این ماده، تقویم در صلاحیت مؤثر نیست. همان گونه که پیش تر بحث شد، این رأی، آثار منفی متعددی بر نظام قضایی خواهد داشت و خلاف مبانی و اهداف حاکم بر صلاحیت نسبی است. برای کم کردن اثرهای منفی این رأی باید بر این شد که تقویم خواهان چنانچه مؤثر در صلاحیت باشد قابل اعتراض است.^۱ درحقیقت، همان گونه که در بحث های صدور رأی وحدت رویه و باوجود نصّ ماده ای که درباره اثر تقویم بر صلاحیت بحث شده، باید گفته شود که از لوازم این امر آن است که تقویم خواهان نیز قابل اعتراض باشد. این رأی در حالی تقویم خواهان را مؤثر در صلاحیت دانسته است که به صراحت ماده ۶۱ قانون آیین دادرسی مدنی تقویم اثری بر صلاحیت ندارد و چنانچه دیوان برخلاف منطوق ماده ۶۱ تقویم را مؤثر در صلاحیت دانسته است برابر بند ۴ ماده ۶۲، در صورتی که اعتراض به تقویم در صلاحیت مؤثر باشد، باید پذیرفته شود تا تقویم، ابزار سوء استفاده خواهان برای تحت تأثیر قرارداد حق خوانده قرار نگیرد. درحقیقت، «اصل تسلط»^۲ در تقویم خواسته تا حدی پذیرفته می شود که موجب پایمال شدن حق دیگری نشود. استدلال دیگری که می توان مطرح کرد این است که در نظام قضایی ما توافق برای اعطای صلاحیت به یک مرجع و گسترش ارادی صلاحیت تنها در صورتی پذیرفته شده که دادگاه و طرفین تا جلسه اول دادرسی، ایرادی به صلاحیت محلی وارد نکنند (جمع بین ماده های ۸۷ و ۸۹ و ۳۵۰ و ۳۷۱ ق.آ.دم). این در حالی است که مقوله صلاحیت نسبی از نوع صلاحیت ذاتی است و نه از گونه صلاحیت محلی و اگر اعتراض به صلاحیت پذیرفته نشود آن وقت از لوازم این رأی وحدت رویه

۱. درخصوص اعتراض به بهای خواسته بنگرید به: شمس، عبدالله، آیین دادرسی مدنی، ج ۲ پیشرفته، چاپ چهل و پنجم، (تهران دراک، ۱۳۹۷) ش.ش ۶۲-۶۵، صص ۴۳-۴۵.

2. Voir: Florence Bruss, Le principe dispositif et le procès civil, Thèse de doctorat, École doctorale sciences sociales et humanités (Pau: Pyrénées Atlantiques, 2014).

آن خواهد بود که گسترش ارادی صلاحیت^۱ با ایقاع خواهان و حتی در صلاحیت ذاتی پذیرفته شود؟! امری که پذیرفتنی نیست. چراکه صلاحیت امری وابسته به انتظام امور و اداره شایسته دادگستری است و نباید به طرفین یا یکی از آنها واگذار شود. افزون بر این، تقویم خواسته به این گونه که در ایران است امری سخره در دادرسی است که مستلزم بازنگری در اساس این کار است. اینکه خواهان بتواند یک برج بزرگ را در منطقه‌ای گران بها به کمتر از صد میلیون تقویم کند یا چند دستگاه خودرو گران قیمت مانند بنز اس ۵۰۰ را حتی با وجود ثمن مشخص قراردادی به کمتر از صد میلیون تومان تقویم کند، باورپذیری آن برای دانشجویان حقوق نیز سخت است چه رسد به عموم مردم.

۲-۴. بار اثبات اعتراض به بهای خواسته

در مقام اختلاف در میزان بهای خواسته، حتی در امر صلاحیت، به جهت کارآمدی دادرسی، علی‌الاصول تقویم خواهان را باید درست دانست^۲ و بار اثبات این امر را به عهده خواننده دانست که به بهای خواسته اعتراض دارد (ماده ۶۱ و بند ۴ ماده ۶۲ و ۶۳ ق.آ.د.م). درحقیقت اگر خواهان را مکلف کنیم که تقویم را اثبات کند در این صورت دادگاه باید در ابتدای رسیدگی به هر پرونده، یک جلسه با جلب نظر کارشناس برای ارزیابی دقیق بهای خواسته برگزار کند که عملاً دادرسی را ناکارآمد خواهد کرد و به جای رسیدگی به اصل موضوع و لمس اختلاف، درگیر جلسه مربوط به بهای خواسته خواهد شد که امری حاشیه‌ای است. ازاین رو، بر مبنای این نظر، بار اثبات این امر بر عهده خواننده باید قرار گیرد (بند ۴ ماده ۶۲ ق.آ.د.م). اما در پرونده‌هایی که خواهان به طور آشکاری تقویم را نادرست اعلام کرده است در صورت اعتراض به بهای خواسته، به نظر می‌رسد که بر پایه تعریف مدعی و اینکه مدعی کسی است که قولش خلاف ظاهر است با اماره قضایی می‌توان بار اثبات ارزش واقعی مال در تقویم خواسته را تغییر داد و در این فرض خواهان باید اثبات کند که تقویم صورت گرفته درست است مانند تقویم یک دستگاه خودرو از

1. Prorogations conventionnelles de competence.

2. The Presumption of Regularity.

هر نوعی به کمتر از صد میلیون تومان که «ظاهر» در بازار آن است که بیشتر از صد میلیون تومان ارزش دارد.

از رأی وحدت رویه ۸۶۵ می‌توان استنباط کرد که تقویم خواسته، حتی اگر غیرواقعی باشد، حق خواهان است. بنابراین خواهان از این بابت مسئولیتی ندارد. از این رو، در صورت تقویم غیرواقعی، خواهان مسئولیتی نخواهد داشت و وکیل او نیز مرتکب تخلف محسوب نمی‌شود. اما در چارچوب یک دادرسی مبتنی بر خرد چنین امری بعید به نظر می‌رسد. در آمریکا در مورد بار اثبات،^۱ قاعده کلی این است که اصل بر حسن نیت خواهان و صداقت خواهان در خواسته و تقویم آن است.^۲ با این حال در صورت تردید دادگاه، شخصی که خواستار رسیدگی در دادگاه فدرال است باید اثبات کند که شرایط رسیدگی فدرال، از جمله ارزش خواسته وجود دارد.^۳ این اصل در پرونده مهم « St. Paul Mercury Indemnity Co. v. Red Cab Co., 303 U.S. 283 (1938) » تثبیت شده است. در آمریکا چنانچه پرونده‌ای ابتدا در دادگاه ایالتی مطرح شده باشد و سپس با ادعای یکی از طرفین (اغلب خوانده) به دادگاه فدرال ارجاع شود در پرونده‌های منتقل شده^۴، بار اثبات برعهده طرفی است که خواستار انتقال پرونده بوده است. این طرف باید با ارائه شواهد^۵ ثابت کند که ارزش دعوا از نصاب ۷۵,۰۰۰ دلار تجاوز می‌کند.^۶ با وجود این، اگر خوانده شواهد معتبری (مانند اظهارنامه یا سایر مستندات) ارائه کند که نشان دهد مبلغ واقعی کمتر یا بیشتر از نصاب است یا ادعای خواهان در دادخواست فاقد حسن نیت باشد، بار اثبات ممکن است دوباره به خواهان بازگردد تا ثابت کند حسب مورد ارزش دعوا از نصاب تجاوز می‌کند یا نمی‌کند.^۷ در دعوای جمعی میان دادگاه‌ها اختلاف نظر دیده می‌شود. در برخی آراء، با استنباط از نیت قانونگذار مبنی بر واگذاری صلاحیت دعوای جمعی به‌طور

1. Burden of Proof.

2. Horton v. Liberty Mut. Ins. Co., 367 U.S. 348 (1961).

3. Burgess, Jim, "Courts Cling to Tradition on CAFA Removal Burden", *The National Law Journal*, May 15, (2006), pp. 1-2.

4. Removed Cases.

5. Preponderance of the Evidence.

6. Dart Cherokee Basin Operating Co., LLC v. Owens, 574 U.S. 81 (2014).

7. Giorgianni v. Crowley, 197 Cal.App.4th 1462 (2011).

گسترده‌تر به دادگاه‌های فدرال با کنار گذاشتن قاعده سنتی «بار اثبات با منتقل کننده»^۱ است مخالفت شده و بار انتقال را برعهده متقاضی اعاده پرونده به دادگاه ایالتی^۲ گذاشته شده و لذا اصل را بر صلاحیت دادگاه فدرال گذاشته‌اند.^۳ اما دادگاه‌های تجدیدنظر با این رویکرد مخالفت کرده‌اند و قاعده سنتی را درمورد دعوای جمعی همچنان به کار گرفته‌اند.^۴

نتیجه‌گیری

رای وحدت رویه شماره ۸۶۵ تاریخ ۱۳ تیر ۱۴۰۴ دیوان عالی کشور با پذیرش اثر مستقیم تقویم خواسته بر تعیین صلاحیت نسبی میان دادگاه صلح و مراجع عالی تر مدنی (دادگاه حقوقی و خانواده)، زمینه‌ساز مناقشات حقوقی گسترده‌ای شده است.

پیشینه قانونگذاری ایران از سال ۱۲۹۰ تاکنون، همراه با مقایسه تطبیقی با نظام‌های فرانسه و آمریکا، نشان می‌دهد که فلسفه و سیاست‌گذاری مربوط به صلاحیت نسبی همواره متکی بر بهای واقعی خواسته بوده است، نه بر تقویم شخصی خواهان. در فرانسه، از قانون تشکیلات قضایی ۱۷۹۰ تاکنون، و در آمریکا از رهگذر معیار^۵ ارزیابی واقعی تحت نظارت دادگاه انجام می‌شود و تقویم خواهان قابل اعتراض و تصحیح است. بر همین اساس، رای وحدت رویه ۸۶۵ از منظر نگارنده نه تنها، با اصول دادرسی و هدف صلاحیت نسبی همخوانی ندارد، بلکه پیامدهای سازمانی، اجتماعی و حقوقی نامطلوبی در پی خواهد داشت. این رای صلاحیت نسبی را به عنوان ابزاری مدیریتی-سازمانی برای توزیع کارآمد منابع قضایی، تفکیک دعوای کوچک و بزرگ و ایجاد فرصت تخصص و تجربه‌اندوزی برای قضات از کارایی می‌اندازد. درحقیقت تعیین نصاب‌های مالی باید براساس «ظرفیت

1. Removing Defendant.

2. Remand.

3. Berry v. Am. Express Publ'g Corp., 381 F. Supp. 2d 1118 (C.D. Cal. 2005). Harvey v. Blockbuster Inc., 384 F. Supp. 2d 749 (D.N.J. 2005). Yeroushalmi v. Blockbuster Inc., No. CV 05-2250 AHM (RCx), 2005 WL 2083008 (C.D. Cal. July 11, 2005).

4. Abrego v. The Dow Chem. Co., No. 06-55109, 2006 WL 864300 (9th Cir. Apr. 4, 2006). Brill v. Countrywide Home Loans, Inc., 427 F.3d 446 (7th Cir. 2005).

5. Amount in Controversy.

نهادی» هر مرجع باشد؛ به گونه‌ای که دعوای پیچیده هر چند کم‌ارزش مالی به مراجع با توانایی و تخصص لازم ارجاع گردد.

ازسویی دیگر، این رأی خلاف اصل دسترسی به مرجع قضایی مناسب و شایسته، خلاف اصل حکمرانی خوب، خلاف اصل تناسب، خلاف اصل صداقت در دادرسی و ... است و پیامدهای آسیب‌زای اجتماعی را نیز در پی دارد. به‌طور خلاصه، رأی ۸۶۵ با واگذاری تعیین صلاحیت به اراده فردی، انتظام حقوقی-سازمانی دادگستری را مخدوش می‌کند و برای حفظ کارآمدی دادرسی و اعتماد عمومی، اصلاح آن ضرورتی فوری دارد تا آن زمان، رویه قضایی می‌تواند با پذیرش اعتراض به بهای خواسته در صورتی که مؤثر بر صلاحیت باشد، از اثر تقویم خواهان بکاهد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Badie Fathi

<https://orcid.org/0000-0002-1651-9400>

منابع

کتاب فارسی:

- شمس، عبدالله، آیین دادرسی مدنی، ج ۲ پیشرفته، چاپ چهل و پنجم، (تهران: دراک، ۱۳۹۷)، ش.ش ۶۲-۶۵.
- متین دفتری، احمد، آیین دادرسی مدنی و بازرگانی، چاپ ششم (تهران: مجد، ۱۴۰۲).
- مصدق، محمد، دستور در محاکم حقوقی، به کوشش حسن محسنی، چاپ اول، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶).
- نهرینی، فریدون، آیین دادرسی مدنی، جلد اول، چاپ دوم (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۶).

مقالات و درس گفتارها:

- فتحی، بدیع، «نقد و تحلیل صلاحیت دادگاه صلح»، پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۲، شماره ۴۷، (۱۴۰۳).
- فتحی، بدیع، تقریرات درس تاریخ حقوق، تحلیل حقوقی اسطوره‌های ایرانی، نیمسال دوم ۱۴۰۴-۱۴۰۳، دانشگاه علامه طباطبائی.

References

- Abrego v. The Dow Chem. Co., No. 06-55109, 2006 WL 864300 (9th Cir. Apr. 4, 2006). Brill v. Countrywide Home Loans, Inc., 427 F.3d 446 (7th Cir. 2005).
- Aristote, Sur la justice, Éthique à Nicomaque, Livre V (trad. R. Bodéüs), GF Flammarion, éd. 2008.
- Berry v. Am. Express Publ'g Corp., 381 F. Supp. 2d 1118 (C.D. Cal. 2005). Harvey v. Blockbuster Inc., 384 F. Supp. 2d 749 (D.N.J. 2005). Yeroushalmi v. Blockbuster Inc., No. CV 05-2250 AHM (RCx), 2005 WL 2083008 (C.D. Cal. July 11, 2005).
- Burgess, Jim, "Courts Cling to Tradition on CAFA Removal Burden", *The National Law Journal*, May 15, (2006).
- Code de l'organisation judiciaire – Article R211-3-24- Version en vigueur depuis le 01 janvier 2020- Création Décret n°2019-912 du 30 août 2019 – art. 2: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000039013368.
- Dart Cherokee Basin Operating Co., LLC v. Owens, 574 U.S. 81 (2014).

صلاحیت به اراده خواهان؟! نقدی بر رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ دیوان عالی ... | فتی | ۹۱

- Dodson, S, "Jurisdiction and Its Effects", *Georgetown Law Journal*, Vol. 105, No. 3, (2017), PP. 619-660 at 619 and 633.
- En Perse, l'ange Rashnu, placé près de Mithra, pèse les esprits sur le pont du destin", 12 T. Poole, "Proportionality in Perspective", *LSE Legal Studies*, 2010, n° 16/2010.
- *Giorgianni v. Crowley*, 197 Cal.App.4th 1462 (2011).
- *Goldstone v. Payne*, 94 F.2d 855 (2d Cir. 1938).
- *Cappelletti, M., & Garth, B. G.*, "Access to Justice: A World Survey", Vol. 1, (1978).
- *Horton v. Liberty Mut. Ins. Co.*, 367 U.S. 348 (1961).
- SOLUS et Perrot, Droit judiciaire privé, t. 2, 1973, Sirey Cholet Didire, in Guinchard [sous la dir. De], Dalloz action droit et pratique de la procédure civile 2024-2025
- Chainais, Ferrand, Guinchard, Mayer, Procédure civile, 37e éd., 2024, Précis Dalloz.
- Douchy-Oudot, M. (2014). *Compétence*. In *Répertoire de procédure civile* (n 1). Paris: Dalloz.
- Loi des 16-24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, [https:// www. Legifrance. Gouv. Fr/ loda/ id/ JORFTEXT000000704777](https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000704777).
- LOI n° 2019-222 du 23 mars 2019 de programmation 2018-2022 et de réforme pour la justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000038261631>.

- *Lee v. Continental Ins. Co.*, 74 F. 424 (C.C.D. Utah 1896).
- *Maldonado, D. B.*, “The Right to Access to Justice: Its Conceptual Architecture”, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 27, No. 1, (2020), PP. 15–51.
- *Mougenot, D.*, “Le principe de proportionnalité en droit judiciaire”, In *Actualités en droit judiciaire*, Ub³, No. 99, (2023), pp. 15–55 at 21. *Larcier*.
- *Narechania, T. N., Kisch, T., & Scoville, D.*, “Forum Crowding”, *California Law Review*, Vol. 112, No. 2, (2024), PP. 327–396.
- *Pierre CALLÉ*, *Incompétence*, Répertoire de procédure civile, avril 2020, Dalloz, n17et 21.
- *Philippe, X.*, “Le contrôle de proportionnalité exercé par les juridictions étrangères: l’exemple du contentieux constitutionnel”, *Les Petites Affiches*, No. 46, (2009), PP. 6–13.
- *Rockwell Int’l Corp. v. United States*, 549 U.S. 457 (2007).
- Supreme Court of the United States. (2025, January 15). *Royal Canin U.S.A., Inc. v. Wullschleger*, No. 23-677.
- *St. Paul Mercury Indemnity Co. v. Red Cab Co.*, 303 U.S. 283, (1938). PP. 290-294.
- *Sherrill, B.*, “Federal Jurisdiction—Amount in Controversy—Effect of Counterclaim”, *North Carolina Law Review*, Vol. 28, No. 4, (1950), PP. 414–417.

صلاحیت به اراده خواهان؟! نقدی بر رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ دیوان عالی ... | فتی | ۹۳

- *Moore v. New York Cotton Exchange*, 270 U.S. 593 (1926);
- *Kirby v. American Soda Fountain Co.*, 194 U.S. 141, (1904)
- “*The Effect of Diversity Jurisdiction on State Litigation*”, *Indiana Law Journal*, Vol. 40, No. 4, (1965), PP. 577–598 at 568.
- *Touch Concepts, Inc. v. Celco P’ship*, 788 F.3d 98 (2nd Cir. 2015) and *Rockwell Int’l Corp. v. United States*, 549 U.S. 457, (2007).
- Amat, Quentin, “*Le principe de proportionnalité en droit de la propriété intellectuelle* [Thèse de doctorat”, Université Paris-Est Créteil Val-de-Marne]. (2022), p.p 13-14.
- Florence Bruss, *Le principe dispositif et le procès civil*, Thèse de doctorat, École doctorale sciences sociales et humanités (Pau: Pyrénées Atlantiques, 2014).

In Persian

- Fathi, Badie, “Criticism and Analysis of the Competencies of the Peace Court”, *Private Law Research*, Vol. 12, No. 47, (2025), <https://doi.org/10.22054/jplr.2024.81437.2866>. [In Persian]
- Fathi, Badie, Lecture Notes on the History of Law, Legal Analysis of Iranian Stories, Second Semester 1403-1404, Allameh Tabataba’i University. [In Persian]
- Mossadegh, Mohammad, *Procedure in Law Courts*, Edited by Hassan Mohseni, First Edition (Tehran: Publication Joint Stock Company, 2017). [In Persian]
- Matin Daftari, Ahmad, *Civil and Commercial Procedure Code*, 6th Edition (Tehran: Majd, 1402). [In Persian]

- Nahrini, Fereydoun, *Civil Procedure Code*, Volume 1, Second Edition (Tehran: Ganj Danesh, 1396). [In Persian]
- Shams, Abdullah, *Civil Procedure Code*, Vol. 2, Advanced Edition, 45th Edition (Tehran: Drak, 2018), pp. 62-6. [In Persian]

استناد به این مقاله: فتاحی، بدیع . (۱۴۰۴). صلاحیت به اراده خواهان؟! نقدی بر رأی وحدت رویه شماره ۸۶۵ دیوان عالی ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق فرانسه و آمریکا. پژوهش حقوق خصوصی، (۵۲)، ۱۴، ۵۹-۹۴.

doi: 10.22054/jplr.2025.87897.2953

Private Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.